

Олена Гаджук

Доктор філософії в галузі права, адвокат, Київ, Україна

<https://orcid.org/0009-0003-0185-9415>

o.hadzhuk@gmail.com

ОБСЯГ І МІСЦЕ ПОНЯТТЯ «СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА» СЕРЕД СУМІЖНИХ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ПІЗНАВАЛЬНИХ КАТЕГОРІЙ

У статті здійснено огляд літератури, присвяченої з'ясуванню сутності, змісту та обсягу провідних теоретико-правових пізнавальних категорій. Показано, що теоретики права іноді розходяться в розумінні таких категорій, як правова система, система права, національна правова система, система національного права.

Узагальнено викладені в теорії підходи і сформовано такий висновок: у сучасній юридичній літературі поняття «система права» й «правова система» розглядають як близькі, взаємопов'язані, але водночас різні за змістом явища. У літературі такі близькі правові явища і категорії правильно називають суміжними правопізнавальними конструкціями.

Акцентовано увагу на тому, що в загальній теорії права нечасто оперують поняттям «система національного права». У статті обґрунтовано доцільність використання цього терміна.

З огляду на співвідношення відповідних правопізнавальних категорій у статті зроблено висновок, що система національного права може бути визначена через ознаку її належності до національної правової системи як одного з елементів останньої. На підставі цього запропоновано дефініцію відповідного поняття.

Ключові слова: правова система, система права, національна правова система, система національного права, суміжні правопізнавальні конструкції.

Постановка проблеми

Вивчення правових феноменів юридичною наукою зобов'язує бути точним у термінології для позначення відповідних правопізнавальних явищ. Вітчизняне кримінальне право, що належить до наших наукових інтересів, ми сприймаємо і вивчаємо як елемент, що функціонує в межах національної правової системи. Здавна спеціалісти в галузі кримінального права наголошують на необхідності

узгодження кримінально-правових категорій з відповідним категоріальним апаратом загальнотеоретичної науки. Це стосується таких категорій, як підгалузі і підсистеми кримінального права, кримінально-правові інститути і субінститути, кримінально-правові норми тощо.

Однак поряд із поняттям «правова система» в теорії права оперує й іншими поняттями, зокрема: «національна правова система», «система права», «система національного права». Задля коректного вживання відповідної термінології ми мусимо співвіднести і відділити провідні поняття, які є доволі близькими за словесним позначенням, проте можуть мати різний зміст.

Аналіз останніх досліджень

УЩе у 2005 р. р. Людмила Луць у дисертаційній праці правильно наголосила, що в загальній теорії права немає однозначності у визначенні поняття правової системи, її структури, типів взаємозв'язку з іншими підсистемами суспільства; спостерігається ототожнення з близькими за змістом, але не рівнозначними правовими явищами (системою права, механізмом правового регулювання, правовою дійсністю); не розмежовано поняття складу та структури правової системи; поняття правової системи визначають через перерахування тих чи інших правових явищ; використання категорій системного аналізу є довільним¹. Відтоді минуло 20 років, загальна теорія права збагатилася дослідженнями згаданих вище близьких наукових категорій загальної теорії права, зокрема щодо їх розмежування. Зазначені питання були предметом вивчення, наприклад, таких науковців, як С. Бобровник, Є. Годованик, Р. Дудник, М. Козюбра, Д. Лук'янов, Л. Луць, Н. Оніщенко, Н. Пильгун, В. Риндюк, Т. Тарахонич, М. Хаустова, Л. Чуприна.

Проте в теорії права досі є певна невизначеність у розумінні відповідних категорій, часом трапляється плутанина: деякі автори використовують поняття «система права» і «правова система» як взаємозамінні. Це стосується й обсягу

¹ Людмила Луць, «Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика» (автореф. дис. д-ра юрид. наук, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005), 9.

понять «національна правова система» і «система національного права», які теоретики теж не розрізняють чітко. Зазначене свідчить про необхідність продовжити огляд провідної загальнотеоретичної літератури, щоб визначити місце, обсяг і співвідношення відповідних правопізнавальних категорій.

Виклад основного матеріалу

Для з'ясування суті використовуваних понять важливо звернутися до напрацювань загальної теорії права, яка є теоретико-правовим фундаментом для галузевих юридичних наук.

За висновками Н. Оніщенко, становленню теорії правової системи у вітчизняній юридичній науці передувала дискусія про широке та вузьке трактування такого явища, як праворозуміння. Представники широкого підходу на противагу вузькому (право — сукупність норм, встановлених чи санкціонованих державою) розуміють право як єдність правових норм і правосвідомості (С. Кечек'ян, А. Піонтковський) або єдність правових норм, правосвідомості та правовідносин (М. Козюбра, В. Миколенко)².

Відповідно до сучасної загальної теорії права, поняття «правова система» стало результатом запровадження в юридичну науку системного аналізу. Зокрема, М. Хаустова зазначає, що поняття «правова система» сформувалося як результат застосування системного підходу до дослідження правової реальності³. Вчена слушно акцентує на тому, що у вітчизняній юридичній науці розвиток системного методу відбувався в умовах значної ідеологізації, догматизації теоретичного мислення, прагнення офіційною системою політизованих знань підмінити власне способи, шляхи й методики пізнання дійсності⁴.

Наталія Оніщенко в докторській дисертації (2002) дійшла висновку, що категорія правової системи відносно нова, її почали широко використовувати в

² Наталія Оніщенко, «Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи» (автор. дис. д-ра юрид. наук, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002), 8.

³ Марина Хаустова, *Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні* (Харків: Право, 2008), 8.

⁴ Там само.

науковій літературі у 1980-х роках, хоча закордонні дослідники, особливо французькі та американські, вже давно й активно оперують цим поняттям. У навчальних же програмах і курсах з теорії держави і права це поняття вживають порівняно недавно⁵.

Провівши доволі глибоке дослідження теорії правової системи, Н. Оніщенко запропонувала розуміти під правовою системою «єдність відповідних їй компонентів (частин), які певним чином об'єднані між собою (за змістовними і формальними критеріями) і які залежно від їх природи і характеру взаємозв'язку (об'єктивного, природного або суб'єктивного, довільного) становлять відносно стабільну організацію»⁶.

На думку Л. Луць, «єдиними елементами правової системи суспільства є суб'єкти права», оскільки лише вони наділені необхідними властивостями для забезпечення її мети та реалізації функцій. Дослідниця формулює власне визначення поняття правової системи суспільства як «цілісної структурно впорядкованої за допомогою норм права та інших правових засобів стійкої взаємодії суб'єктів права, що забезпечує досягнення правопорядку як необхідної умови функціонування соціальної системи»⁷. Цю позицію розвинули інші дослідники в аспекті визнання суб'єктів права як елементів не тільки правової системи, а й системи права. Наприклад, у підручнику за редакцією М. Козюбри підтримано «позиції тих авторів (переважно зарубіжних), які центральним елементом системи права вважають не знеособлену (“зnelюднену”) норму, а людину, хоч і використовують при цьому усталене поняття “суб'єкт права”, намагаючись звільнити його від нашарувань догматизму, надмірної раціональності і статичності»⁸. Цей підхід підтримано сьогодні в теорії права⁹.

⁵ Оніщенко, «Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи», 8.

⁶ Наталія Оніщенко, *Правова система: проблеми теорії* (Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002), 12.

⁷ Луць, «Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика», 5.

⁸ М. І. Козюбра, ред., *Загальна теорія права* (Київ: Ваїте, 2015), 143.

⁹ Віра Риндюк, «Система права в контексті сучасних підходів до праворозуміння», *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 70 (2022): 61, <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.9>.

Вітчизняні науковці-дослідники слушно наголошують, що в сучасній юридичній науці

розрізняють вузьке й широке значення терміна «правова система». У вузькому значенні правова система — це право певної держави та пов'язані з ним правові явища. Саме в цьому значенні термін «правова система» використовується в словосполученні «національна правова система». Правовою системою в широкому розумінні є певна сукупність національних правових систем, об'єднаних за спільними ознаками. Термін «правова система» в широкому значенні є тотожним терміну «правова сім'я», що активно використовується в порівняльному правознавстві¹⁰.

Потрібно зауважити, що формулювання дефініції поняття правової системи є доволі непростим науковим завданням. У цьому можна переконатися, звернувшись до певних наукових статей, які, судячи з їхньої назви, мали б містити авторське визначення цього поняття. Наприклад, у статті Н. Пильгун «Поняття правової системи України та її функціонування у суспільстві»¹¹ можна було б очікувати авторського розуміння явища правової системи. Натомість авторка після наведення низки позицій дослідників щодо поняття правової системи, які вона не узагальнює і не оцінює, переходить до питання про функціонування правової системи під впливом правової глобалізації.

Питання впливу глобалізації на правову систему України розглянуто й у статті Р. Дудник «Система права та правова система України в добу глобалістики (інтеграції)». Але, попри назву праці, вплив відповідних глобалізаційних процесів на систему права авторка не розглядає, обмежуючись лише правовою системою¹².

Надто вільне поводження з термінологією спостерігається й у науковій статті Є. Годованика, в якій автор чергує поняття «правова система» і «система

¹⁰ Олена Зіменко, «Система права та правова система: поняття та особливості співвідношення», *Вісник Запорізького національного університету* 4 (2011): 30.

¹¹ Наталія Пильгун, «Поняття правової системи України та її функціонування у суспільстві», *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право* 3 (52) (2019): 47–54.

¹² Руслана Дудник, «Система права та правова система України в добу глобалістики (інтеграції)», *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право* 79, ч. 1 (2023): 40–46, <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.6>.

права» та доволі спірно використовує їх як взаємозамінні¹³.

Наведене свідчить, що автори не завжди чітко формулюють назву дослідження, оскільки вона не повною мірою відповідає основному змістові праці, а також не описують відмінності між системою права і правовою системою.

Проте важливо наголосити, що в підручнику з теорії права за редакцією М. Козюбри поняття «система права» і «правова система» розмежованоохарактеризовано як відмінні за змістом, обсягом, структурою та призначенням,ено:

...поняття «система права» і «правова система», хоч і мають спільні генетичні коріння (породжені діяльністю людей в процесі їх взаємодії), відмінні за своїм змістом, обсягом, структурою і призначенням поняття. Якщо перше характеризує право виключно як нормативне утворення і становить собою внутрішньо узгоджену систему всіх чинних юридичних норм певної держави, диференційовану на галузі, інститути та інші утворення, то друге — це конкретно-історично обумовлений комплекс всіх взаємопов'язаних правових явищ (юридичних норм, установ, правосвідомості й правової культури, юридичної практики тощо), які функціонують у певній країні. Центром правової системи є людина, яка не тільки її формує, а й своїми діями реалізує. Тобто за своїм змістом і обсягом поняття «правова система» значно ширше за поняття «система права». Суттєво відрізняється також внутрішня структура цих явищ. Якщо систему права, як зазначалося, становлять такі її структурні елементи, як норма права, інститут права, галузь права, то структуру правової системи визначає специфіка не тільки цих складових, а й низки інших елементів: особливості праворозуміння, джерел права, їх тлумачення і застосування, юридичної техніки і юридичної термінології, правової ідеології та правової психології, своєрідність юридичного мислення та ін.¹⁴

Інші підручники теж акцентують на розмежуванні системи права і правової системи, хоча іноді не так докладно, як у наведеному вище виданні. Наприклад,

¹³ Євген Годованик, «Місце та роль системи права у національній правовій системі», *Актуальні проблеми правознавства* 4 (16) (2018): 56.

¹⁴ Козюбра, ред., *Загальна теорія права*, 316–17.

у підручнику за редакцією М. Цвіка та О. Петришина правову систему в загальному вигляді визначено як «сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку суспільства сукупність усіх його правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами»¹⁵. Автори звертають увагу на те, що правова система формується зазвичай у межах певної держави (в такому разі використовують назву «національна правова система»). Але в деяких випадках правова система може виходити за межі держави й охоплювати соціальні системи різних країн (саме так виникли релігійні правові системи — мусульманська, канонічна, індуська, іудейська та міжнародно-правові системи, наприклад, європейське право)¹⁶. Доволі традиційно систему права визначають як «сукупність чинних принципів і норм права, якій притаманні єдність, узгодженість, диференціація (поділ) і згрупованість норм у відносно самостійні структурні утворення (галузі, підгалузі та інститути права)»¹⁷, підкреслюючи, що поняття «система права» слід відрізнити від поняття «правова система», яке є ширшим за своїм змістом. Крім системи права, правова система охоплює правосвідомість, правові відносини, правові форми діяльності держави та інші правові явища¹⁸.

Автори підручника із загальної теорії права за редакцією С. Бобровник вважають найбільш вдалим визначення правової системи як сукупності внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів, за допомогою яких держава здійснює необхідний нормативно-організуючий вплив на суспільні відносини (закріплення, регулювання, охорона, захист)¹⁹. Водночас під системою права пропонують розуміти його внутрішню будову, що

дістає свого вияву в поділі права на відносно самостійні, пов'язані між собою

¹⁵ М. В. Цвік, О. В. Петришин, ред., *Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закл.* (Харків: Право, 2009), 560.

¹⁶ Там само, 561.

¹⁷ Там само, 244.

¹⁸ Там само.

¹⁹ С. В. Бобровник, ред., *Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. для студентів-юристів* (2-ге вид., стереотип., Київ: Юрінком Інтер, 2023), 539.

структурні елементи, які у своїй сукупності утворюють цілісну органічну єдність. Іншими словами, система права — це форма його внутрішньої організації, яка виявляється в наявності взаємопов'язаних елементів, що є відносно відособленими самостійними структурними частинами²⁰.

Подібно до цього визначають поняття системи права в навчальному посібнику з теорії права за редакцією С. Гусарева і О. Тихомирова: «Система права — це об'єктивно зумовлена внутрішня організація права певного суспільства, що полягає в єдності та узгодженості всіх норм права, їх розподілі (диференціації) за галузями, підгалузями та інститутами»²¹. Правова система, згідно з визначенням у цьому посібнику, — це упорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих правових явищ та юридичних процесів, об'єктивно зумовлена закономірностями та особливостями (в тому числі культурними, історичними, географічними) розвитку певного об'єднання людей (громади, суспільства, держави, етносу), яка має внутрішню цілісність, відносну самостійність і циклічність функціонування²².

Для з'ясування усталених теоретичних підходів до сприйняття відповідних правових понять і явищ, окрім навчальних посібників і підручників, потрібно звернутися до енциклопедичних джерел. Одним з останніх видань такого ґатунку є третій том Великої української юридичної енциклопедії «Загальна теорія права». Дмитро Лук'янов, автор відповідної статті, визначає правову систему як сформовану під впливом об'єктивних закономірностей розвитку певної соціальної спільноти сукупність усіх її правових явищ, які перебувають у стійких зв'язках між собою та з іншими соціальними системами²³. Таке розуміння поняття правової системи Д. Лук'янов обґрунтував в окремій науковій статті²⁴.

²⁰ Бобровник, ред., *Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. для студентів-юристів*, 234.

²¹ С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова, ред., *Теорія держави та права: навч. посіб.* (Київ: НАВС, Освіта України, 2017), 138.

²² Там само, 278–79.

²³ *Велика українська юридична енциклопедія*, у 20 т., т. 3: *Загальна теорія права* (Харків: Право, 2017), 497.

²⁴ Дмитро Лук'янов, «Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем», *Вісник Національної академії правових наук України* 2 (2015): 33.

Система права, згідно з енциклопедичною дефініцією, — це соціально обумовлена, структурована сукупність взаємопов'язаних правових норм і принципів, згрупованих за відповідними критеріями у різнорівневі об'єднання, яка відображає внутрішню будову права²⁵.

У науковій літературі з питань загальної теорії права співвідношення правової системи і системи права розглянуто доволі докладно. Серед науковців склалося більш-менш єдине розуміння відповідних правових явищ, хоча трапляються і дискусійні моменти.

Зокрема, М. Хаустова акцентує у на нетотожності відповідних понять:

Не слід змішувати поняття «правова система» у його вузькому значенні з поняттям «система права». Це не синоніми. Система права — категорія структурно-інституціональна, що розкриває взаємозв'язок, співвідношення та побудову галузей права, визначається об'єктивними й суб'єктивними чинниками. Правова система — поняття більш широке. Попри зовнішню схожість їх не можна ототожнювати. Система права включає такі взаємозалежні підрозділи, як галузі, підгалузі, інститути, субінститути, і є безпосереднім результатом і вираженням властивого правовому регулюванню процесу нормативної спеціалізації²⁶.

Володимир Шаганенко пропонує таке визначення системи права: «“система права” — це об'єктивно існуюча будова права, в межах якої відбувається забезпечення функціонування правових норм, інститутів і галузей права, їх взаємозв'язок та взаємодія, які зумовлені цілями та завданнями предмета та метода правового регулювання»²⁷.

Національна правова система

Ще одним теоретико-правовим терміном, висвітлення сутності якого важливе для розмежування подібних категорій, є національна правова система. На думку вчених, «національна правова система визначає своєрідність

²⁵ Велика українська юридична енциклопедія, у 20 т., т. 3: Загальна теорія права, 713.

²⁶ Хаустова, Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні, 76–77.

²⁷ Володимир Шаганенко, «Сутнісні характеристики системи права», *Часопис Київського університету права* 2 (2012): 72.

правового життя певного суспільства»²⁸.

Вище ми вже наводили усталений підхід, згідно з яким правова система формується зазвичай у межах певної держави (в такому разі використовують назву «національна правова система»).й— Подеколи правова система, повторимо, виходить за національні межі й охоплює соціальні системи різних країн²⁹.

Такий самий підхід до розуміння поняття «національна правова система» спостерігається в інших підручниках і навчальних посібниках з теорії права. Наприклад, у підручнику із загальної теорії права за редакцією М. Козюбри зазначено:

Правову систему зі всіма її особливостями, яка функціонує в тій чи іншій країні, прийнято називати національною правовою системою. Національна правова система — це своєрідна «внутрішня правова карта» конкретної країни, що відображає її соціально-економічні, політичні, культурні, правові та інші особливості. Вона є явищем унікальним, неповторним або ж, висловлюючись категоріями діалектики, — одиничним. Нині у світі налічується понад 200 національних правових систем³⁰.

Автори підручника із загальної теорії права за редакцією С. Бобровник вказують, що національною правовою системою є правова система конкретного суспільства, що відображає його соціально-економічну, політичну і культурну своєрідність³¹.

У вже згаданому енциклопедичному виданні національну правову систему визначають як правову систему певного державно організованого суспільства³². Позицію про визначення правової системи через зв'язок із державою підтримує, зокрема, вітчизняний теоретик права Д. Лук'янов³³.

²⁸ Наталія Оніщенко, Тетяна Тарахонич, «Правова система: від теорії до прагматики», in *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis* (2019), 24.

²⁹ Цвік, Петришин, ред., *Загальна теорія держави і права*, 561.

³⁰ Козюбра, ред., *Загальна теорія права*, 317.

³¹ Бобровник, ред., *Загальна теорія права. Нормативний курс*, 546.

³² *Велика українська юридична енциклопедія*, у 20 т., т. 3: *Загальна теорія права*, 318.

³³ Лук'янов, «Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем», 28.

Отже, у наведених наукових підходах спостерігається хоча й близьке, але не тотожне розуміння поняття «національна правова система». Одні науковці пов'язують його з певною країною, інші — з державою. Більшість теоретиків вказують на певне суспільство як об'єднавчий чинник. Автори енциклопедії об'єднують кілька підходів і наголошують на державно організованому суспільстві як ознаці національної правової системи.

Система національного права

Зазначимо, що в загальній теорії права нечасто оперують іншим спорідненим поняттям — система національного права. Чи доцільно використовувати такий термін? Якщо так, то що саме входить в обсяг цього поняття?

Узагальнивши проаналізовані вище підходи, можна дійти такого висновку: у сучасній юридичній літературі поняття «система права» й «правова система» розглядають як близькі, взаємопов'язані явища. У літературі такі близькі правові явища і категорії правильно називають суміжними правопізнавальними конструкціями³⁴.

Зауважимо, що термін «правова система» зазвичай вживають у ширшому значенні. Щодо питання про структурні характеристики системи права погляди науковців переважно збігаються: провідними елементами структури системи права називають норми права, галузі, підгалузі й інститути права. І хоча підходи дослідників до визначення поняття правової системи та її елементного складу різняться, проте майже всі науковці, які розглядали структуру правової системи, розуміють систему права як елемент правової системи.

Варто погодитися з вдумкою, що питання щодо взаємозв'язку та взаємовпливу правової системи і системи права є доволі складним і мало дослідженим. «Аналіз свідчить, що взаємозв'язок системи права й правової системи відбувається як на рівні окремих елементів, так і на рівні систем

³⁴ Бобровник, ред., *Загальна теорія права. Нормативний курс*, 542.

загалом», — зазначає О. Зіменко³⁵.

Термін «система національного права» дуже рідко трапляється в літературі із загальної теорії права. Пошук у джерелах за цими ключовими словами не дає відчутних результатів. Чи не єдиною науковою працею, назва якої містить це словосполучення, є стаття Л. Чуприни «Система національного права та її формування: історія і сучасність»³⁶.

У цій статті авторка обґрунтовано стверджує, що елементами системи національного права України прийнято вважати галузі права, кожна з яких також має свою систему. Крім цього, Л. Чуприна поділяє поширені в літературі думки, що підставою для виокремлення самостійних галузей слугують предмет і метод правового регулювання, а також те, що елементами системи галузі права прийнято вважати правові норми і правові інститути, утворені нормами, які регулюють певні якісно однорідні суспільні відносини. Зокрема, Л. Чуприна пише:

Сучасні дослідники системи національного права України, виходячи з основних критеріїв класифікації галузей права, поділяють їх на фундаментальну (конституційне право), основні, профільюючі та комплексні галузі права. Таким чином, в основу побудови системи національного права України покладені предмет і метод правового регулювання, а в основу системи окремої галузі — родова належність правових норм, об'єднаних певними принципами³⁷.

Слушними є думки авторки щодо сучасного розуміння системи національного права України, яке визначається традицією континентального європейського права розглядати систему права на основі дуалістичного принципу, який передбачає основний поділ права на приватне та публічне³⁸.

Проте подальший зміст праці доводить, що Л. Чуприна фокусує увагу на пошуку місця української *правової системи* на мапі правових систем світу через

³⁵ Зіменко, «Система права та правова система: поняття та особливості співвідношення», 32.

³⁶ Людмила Чуприна, «Система національного права та її формування: історія і сучасність», *Право і громадянське суспільство* 1–2 (2017): 66–77, <http://lcslaw.knu.ua/images/1-2152017.pdf>.

³⁷ Там само, 67.

³⁸ Там само, 68.

розкриття історичного розвитку національної правової системи, а не системи національного права. Як ми неодноразово згадували вище з відповідними посиланнями на літературні джерела, представники сучасної загальної теорії права розмежовують поняття «правова система» і «система права». Отже, ми вбачаємо істотну відмінність між поняттями «національна правова система» і «система національного права», яка випливає з нетотожності базових понять «правова система» і «система права». З огляду на зазначене вище Л. Чуприна передовсім мала розмежувати правопізнавальну категорію «система національного права» та близьку, але відмінну категорію «національна правова система». Після ознайомлення з текстом аналізованої наукової статті, де описано інституційну, функціональну і нормативну частини системи національного права, складається враження, що авторка плутає відповідні поняття та розглядає зазначені складові частини як такі, що належать *правовій системі*, а не *системі права*³⁹.

Цікавим фактом є те, що енциклопедичні видання із загальної теорії права не містять терміна «система національного права», хоча словосполучення «національна правова система» є усталеним.

Висновки та перспективи подальших досліджень

З огляду на співвідношення відповідних правопізнавальних категорій ми доходимо висновку, що система національного права може бути визначена через ознаку її належності до національної правової системи як одного з елементів останньої. Тому, частково спираючись на здобутки попередників, пропонуємо таку дефініцію: *система національного права — це елемент національної правової системи, який є соціально обумовленим і структурованим сукупністю взаємопов'язаних правових норм і принципів, згрупованих за відповідними критеріями в різнорівневі об'єднання, та відображає внутрішню будову національного права.*

³⁹ Там само, 71–2.

Список використаних джерел

- Бобровник, С. В., ред. *Загальна теорія права. Нормативний курс*. Підруч. для студентів-юристів. 2-ге вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2023.
- Велика українська юридична енциклопедія*. У 20 т. Т. 3. Загальна теорія права, редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2017.
- Годованик, Євген. «Місце та роль системи права у національній правовій системі». *Актуальні проблеми правознавства* 4 (16) (2018): 53–57.
- Гусарєв, С. Д., О. Д. Тихомиров, ред. *Теорія держави та права*. Навч. посіб. Київ: НАВС, Освіта України, 2017.
- Дудник, Руслана. «Система права та правова система України в добу глобалістики (інтеграції)». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право* 79, ч. 1 (2023): 40–46. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.6>.
- Зіменко, Олена. «Система права та правова система: поняття та особливості співвідношення». *Вісник Запорізького національного університету* 4 (2011): 27–34.
- Козюбра, М. І., ред. *Загальна теорія права*. Підручник. Київ: Ваїте, 2015.
- Лук'янов, Дмитро. «Правова система як предмет порівняльно-правових досліджень: характеристика за теорією систем». *Вісник Національної академії правових наук України* 2 (2015): 27–35.
- Луць, Людмила. «Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика». Автореф. дис. д-ра юрид. наук, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005.
- Оніщенко, Наталія, Тарахонич Тетяна. «Правова система: від теорії до прагматики». In *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis*, 24–41. 2019.
- Оніщенко, Наталія. «Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи». Автореф. дис. д-ра юрид. наук, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.
- Оніщенко, Наталія. *Правова система: проблеми теорії*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.
- Пильгун, Наталія. «Поняття правової системи України та її функціонування у суспільстві». *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право* 3 (52) (2019): 47–54.
- Риндюк, Віра. «Система права в контексті сучасних підходів до праворозуміння». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право* 70 (2022): 59–63. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.9>.
- Хаустова, Марина. *Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні*. Харків: Право, 2008.
- Цвік, М. В., О. В. Петришин, ред. *Загальна теорія держави і права*. Підруч. для студентів юрид. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2009.

Чуприна, Людмила. «Система національного права та її формування: історія і сучасність». *Право і громадянське суспільство* 1–2 (2017): 66–77. <http://lcslaw.knu.ua/images/1-2152017.pdf>

Шаганенко, Володимир. «Сутнісні характеристики системи права». *Часопис Київського університету права* 2 (2012): 69–74.

References

Bobrovnyk, S. V., ed. *Zahalna teoriia prava. Normatyvnyi kurs* [General theory of law. Normative course]. 2nd ed. Kyiv: Yurinkom Inter, 2023 [in Ukrainian].

Chupryna, Liudmyla. “Systema natsionalnoho prava ta yii formuvannia: istoriia i suchasnist” [“A system of National Law and Its Formation: History and Present Day”]. *Pravo i hromadianske suspilstvo* 1–2 (2017): 66–77. <http://lcslaw.knu.ua/images/1-2152017.pdf> [in Ukrainian].

Dudnyk, Ruslana. “The System of Law and the Legal System of Ukraine in the Era of Globalism (Integration).” *Uzhhorod National University Herald. Series: Law* 79, 1 (2023): 40–46. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.6> [in Ukrainian].

Godovanyk, Yevhen. “Location and the Role of the System of Law in the National Legal System.” *Aktualni problemy pravoznavstva* 4 (16) (2018): 53–57 [in Ukrainian].

Husariev, S. D., and O. D. Tykhomyrov, eds. *Teoriia derzhavy ta prava* [Theory of state and law]. Kyiv: NAVS, Osvita Ukrainy, 2017 [in Ukrainian].

Khaustova, Maryna. *Natsionalna pravova systema za umov rozbudovy pravovoi demokratychnoi derzhavnosti v Ukraini* [National law system in the context of building a law-based democratic state in Ukraine]. Kharkiv: Pravo, 2008 [in Ukrainian].

Koziubra, M. I., ed. *Zahalna teoriia prava* [General theory of law]. Kyiv: Vaite, 2015 [in Ukrainian].

Lukianov, Dmytro. “Legal System as an Object of Comparative Legal Research: According to the System’s Theory.” *Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine* 2 (2015): 27–35 [in Ukrainian].

Luts, Liudmyla. “Yevropeiski mizhderzhavni pravovi systemy: zahalnoteoretychna kharakterystyka” [“The European Intergovernmental Legal Systems: general theoretic characteristics”]. Abstract of the dissertation of Doctor of Law, Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2005 [in Ukrainian].

Onishchenko, Nataliia, and Tetiana Tarakhonych. “Pravova systema: vid teorii do prahmatyky” [“A Legal System: from Theory to Pragmatic”]. In *Challenges and prospects for the development of legal systems in Ukraine and EU countries: comparative analysis*, 24–41. 2019 [in Ukrainian].

- Onishchenko, Nataliia. “Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia ta rozvytku pravovoi systemy” [“Theoretical and methodological bases of formation and development of a legal system”]. Abstract of the dissertation of Doctor of Law, Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2002 [in Ukrainian].
- Onishchenko, Nataliia. *Pravova systema: problemy teorii* [Law system: the problems of theory]. Kyiv: Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2002 [in Ukrainian].
- Pilgun, Nataliia. “Concept of the Legal System of Ukraine and Its Functioning in Society.” *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo* 3 (52) (2019): 47–54 [in Ukrainian].
- Ryndiuk, Vira. “The System of Law in the Context of Modern Approaches to the Understanding of Law.” *Uzhhorod National University Herald. Series: Law* 70 (2022): 59–63. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.9> [in Ukrainian].
- Shahanenko, Volodymyr. “Sutnisni kharakterystyky systemy prava” [“Essential Characteristics of a Law System”]. *Law Review of Kyiv University of Law* 2 (2012): 69–74 [in Ukrainian].
- Tsvik, M. V., and O. V. Petryshyn, eds. *Zahalna teoriia derzhavy i prava* [General theory of state and law]. Kharkiv: Pravo, 2009 [in Ukrainian].
- Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia* [Great Ukrainian Legal Encyclopedia]. In 20 Vols. Vol. 3. *Zahalna teoriia prava* [General theory of law], edited by O. Petryshyn et al. Kharkiv: Pravo, 2017 [in Ukrainian].
- Zimenko, Olena. “System of Law and the Legal System: Concept and Features of Correlation.” *Bulletin of Zaporizhzhia National University* 4 (2011): 27–34 [in Ukrainian].

Olena Hadzhuk

PhD in Law, lawyer, Kyiv, Ukraine

<https://orcid.org/0009-0003-0185-9415>

o.hadzhuk@gmail.com

THE PLACE AND SCOPE OF THE CONCEPT OF “SYSTEM OF NATIONAL LAW” AMONG RELATED THEORETICAL AND LEGAL COGNITIVE CATEGORIES

Abstract

The article reviews the literature in the field of general theoretical jurisprudence, which is dedicated to clarifying the essence, content, and scope of the leading theoretical and legal cognitive categories.

It is shown that among legal theorists, there are differences in understanding such categories as legal system, system of law, national legal system, and system of national law.

The approaches proposed in the theory are generalized, and the following conclusion is formed: in modern legal literature, the concepts of “system of law” and “legal system” are considered close and interconnected, yet distinct phenomena in meaning. In the literature, such close legal phenomena and categories are correctly called adjacent legal cognitive constructs.

In the scientific approaches considered, there is a close, but not identical understanding of the concept of national legal system. Some scholars associate it with a specific country, others with a state. Most theorists point to a particular society as a unifying factor. The authors of the encyclopedia combine several approaches and emphasize a state-organized society as a sign of a national legal system.

Attention is drawn to the fact that in the general theory of law, such a concept as a system of national law is not often used.

The article asks the question: does such a term have the right to exist? The answer is affirmative.

Given the correlation of the relevant legal categories, the article concludes that the system of national law can be determined by the sign of its belonging to the national legal system, as one of the elements of the latter.

On this basis, relying on the achievements of predecessors, a scientific definition of the corresponding concept is proposed: the system of national law is an element of the national legal system, which is a socially conditioned and structured set of interrelated legal norms and principles, grouped according to appropriate criteria into multi-level associations, reflecting the internal structure of national law.

Keywords: legal system, system of law, national legal system, system of national law, related legal constructions.

Матеріал надійшов 07.10.2025

Схвалено до публікації: 18.11.2025